

เครื่องปั้นดินเผาแกร่งพื้นบ้านอีสาน เครื่องปั้นดินเผาในสังคมอดีต

สมชาย นิลอาทิ

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

กล่าวได้ว่า เครื่องปั้นดินเผาเป็นเครื่องใช้ในการดำรงชีวิตที่จำเป็นมากอย่างหนึ่งของมนุษย์ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ตั้งแต่สังคมมนุษย์เปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตแบบเร่ร่อนหาอาหารในธรรมชาติเพื่อยังชีพ มาสู่วิถีที่มีการตั้งหลักแหล่งรวมกันเป็นชุมชนอยู่ติดที่ แล้วมีการผลิตอาหารเลี้ยงตนเองและชุมชนเรื่อยมา

จากหลักฐานทางโบราณคดี พบว่า มีการผลิตภาชนะดินเผาขึ้นใช้แล้วในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน เมื่อไม่น้อยกว่า 9,000 ปี เป็นเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาเผาไฟต่ำ เป็นภาชนะดินเผาของมนุษย์ในสังคมแบบเร่ร่อน หรือสังคมที่มีอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่จะเข้าสู่แบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองและชุมชน

นอกจากนี้ก็ได้พบหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดีว่า มนุษย์ได้พัฒนาสังคม มาสู่การผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองและชุมชนอยู่ติดที่มากขึ้น ในบริเวณแอ่งสกลนครแถบลุ่มแม่น้ำ สงครามตอนบน โดยค้นพบหลักฐานต่างรวมทั้งภาชนะดินเผาทั้งที่ทำขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน และเพื่อประโยชน์ในพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับความตาย ที่มีจะเป็นภาชนะดินเผาที่เน้นความงามทางด้านศิลปะ มากกว่าที่ทำได้ใช้สอยในชีวิตประจำวันทั่วๆ ไป ดังเช่น ภาชนะดินเผาที่พบที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นภาชนะดินเผาเนื้อ ดินธรรมชาติสีน้ำตาลในผิวเนื้อ ชนิดสีเทาหลายเชือกทาบ ชนิดสีนวล ก้นโค้ง และชนิด มีลายเขียนสีเป็นรูปและลวดลายต่างๆ เป็นต้น

ส่วนในภาคอีสานบริเวณที่เรียกว่าแอ่งโคราช ก็พบหลักฐานภาชนะดินเผาเนื้อดิน ธรรมดา เผาไฟต่ำ ทั้งที่ทำเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน และใช้ในพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับ ความตายกระจายอยู่ทั่วไป ซึ่งมีลักษณะรูปแบบแตกต่างกันไปหลายกลุ่มใหญ่ๆ คือ เครื่องปั้นดินเผากลุ่มทุ่งกุลารุ กลุ่มทุ่งสัมฤทธิ์ และกลุ่มโนนชัย ที่นักวิชาการกำหนดอายุ ประมาณ 3,000-2,500 ปี จนถึงช่วงต้นสมัยประวัติศาสตร์

การทำเครื่องปั้นดินเผาในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งกลุ่มชนในเขตแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช ทั้งหมดล้วนเป็นเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดาเผาไฟต่ำเหมือนกัน ซึ่งเป็นการใช้เทคโนโลยีแบบพื้นบ้าน คือเผาแบบเตานอก หรือ เตाप่าง (เตาดาด) เหมือน กัน แต่ในแง่เทคโนโลยีในการผลิตนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าได้มีการพัฒนาที่แตกต่างกันอยู่บ้าง คือวิธีการผลิตเมื่อประมาณ 9,000-3,500 ปี ใช้วิธีการผลิตด้วยการใช้มือบีบขึ้นรูปทรง ภาชนะอย่างง่าย ๆ จนถึงการผลิตด้วยวิธีกดดินกับแบบภาชนะเครื่องจักสาน และการผลิต ด้วยการใช้ไม้ตีประกอบหินดู ส่วนในรุ่นหลังจะรู้จักใช้แป้นหมุนเป็นเครื่องทุ่นแรงในการปั้น ขึ้นรูปภาชนะดินเผาเพิ่มขึ้นแล้ว จึงทำให้สามารถปั้นภาชนะให้มีเนื้อที่บาง และประณีต แปลงงามมากขึ้น

เชื่อกันว่าเทคโนโลยีในการปั้นโดยการใช่แป้นหมุนทุ่นแรงนี้ น่าจะมีพัฒนาการสืบเนื่องกันมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ พร้อมๆ กับมีการพัฒนาเทคโนโลยีในการเผา จนกระทั่งมีการทำเครื่องปั้นดินเผาแบบเนื้อแกร่ง และเครื่องเคลือบ ดังที่รู้จักกันว่า เครื่องเคลือบขอม

จากการขุดค้นหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผาในภาคอีสาน มีข้อ สังเกตว่า เครื่องปั้นดินเผาที่ใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันทั่วไปนั้น มักจะมีรูปแบบ ธรรมดาๆ แต่เครื่องปั้นที่ใช้ในพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับความตายนั้น ส่วนใหญ่มักจะมีรูปแบบ และการประดับตกแต่งด้วยลวดลายและสีสันประณีตสวยงามมากกว่าเสมอ

ตกมาถึงสมัยทวารวดีและสมัยลพบุรี (ขอม) ประมาณพุทธศตวรรษ 11-18 ก็ยังคงทำเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินเผาเนื้อดินธรรมดาเผาไฟต่ำเหมือนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แต่ใช้วิธีผลิตด้วยการใช้ไม้ตีประกอบหินดู และใช้วิธีการที่เรียกว่าปั้นหมุน สิ่งที่แตกต่างกันมองเห็นได้ ก็คือ มีการตกแต่งผิวภาชนะดินเผาด้วยการขีดและกดทับที่ผิวนอกมากขึ้น ใช้สีตกแต่งเพียงเล็กน้อย ที่สำคัญคือ ให้ความสำคัญกับการทำภาชนะดินเผาเพื่อประโยชน์ใช้สอยในการดำรงชีวิตเด่นชัดมากขึ้นกว่าการประกอบพิธีกรรมฝังศพ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะมีการรับความเชื่อที่ต้องมีการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาแทนที่ก็ได้

จากการขุดค้นหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผาในภาคอีสาน มีข้อน่าสังเกตว่าเครื่องปั้นดินเผาใช้เทคโนโลยีมากขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษ 16 มีการทำเครื่องปั้นดินเผาที่มีคุณภาพเนื้อดินแกร่งมากขึ้น ด้วยการเผาด้วยไฟแรงสูง จนได้ภาชนะเนื้อดินแกร่ง ตลอดจนเผาเคลือบ ที่เป็นผลดี ทั้งด้านประโยชน์ทางความงาม และประโยชน์ใช้สอยไปพร้อมๆ กัน และแพร่หลายมากในช่วงพุทธศตวรรษ 18 โดยมีแหล่งผลิตขนาดใหญ่กระจายอยู่ บริเวณที่เอกพนมดงรัก (ตองแครง) ในเขตอำเภอนางรองและอำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ จนถึงเขตอำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสุรินทร์ นอกจากนี้ยังพบภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งกระจายอยู่ในเขตจังหวัดสกลนครและนครพนมอีกด้วย เพียงแต่ยังไม่พบแหล่งผลิตเท่านั้น ซึ่งทั้งหมดมักจะเรียกกันรวมๆว่า “ไหขอม”

ภาชนะดินเผาในช่วงสมัยลพบุรีนี้ จะมีทั้งชนิดที่เป็นเนื้อธรรมดา ชนิดเนื้อแกร่งและชนิดเคลือบ ซึ่งล้วนแต่ใช้วิธีการปั้นขึ้นรูปด้วยปั้นหมุนเป็นหลัก และเผาในเตาขุดหรือเตาก่อ ที่มีการควบคุมอุณหภูมิได้

เครื่องปั้นดินเผาแกร่ง : ความหมายต่อชีวิตอีสาน

จากการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีชี้ให้เห็นว่า เครื่องปั้นดินเผาเป็นเครื่องใช้ที่มีความหมายต่อชีวิตมนุษย์อย่างสำคัญ และแนบแน่นอย่างน้อยสองด้านด้วยกันคือ ความหมายในด้านที่มนุษย์สร้างขึ้นมาใช้ในพิธีกรรมความเชื่อ โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย และความหมายในด้านที่เกี่ยวกับประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันทั่วไป

การผลิตเครื่องปั้นดินเผาเพื่อใช้ในพิธีกรรมนั้น พบว่าส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดาและเห็นได้ว่ามีการใช้ศิลปะเข้าไปตกแต่งผิวให้ดูวิจิตรสวยงามเป็นพิเศษมากกว่าเครื่องปั้นดินเผาที่ใช้ในชีวิตประจำวันทั่วไป ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การเขียนสี การขีดผิว และการทาสีเคลือบตัวภาชนะ เป็นต้น ซึ่งจะมีทั้งที่ใส่ไปกับศพ ในตำแหน่งต่างๆ ของร่างศพที่พบในบริเวณแอ่งสกลนคร และใช้เป็นภาชนะบรรจุกระดูกพร้อมกับเครื่องมือเครื่องใช้ตลอดจนเครื่องประดับต่างๆ ในการฝังศพครั้งที่สองของชุมชนในเขตทุ่งกุลาร้องไห้

จาก : วารสารเมืองโบราณ เรื่อง เครื่องปั้นดินเผาจากสภาพบ้านเวียง โดย สรวง รอตบุญ

ส่วนเครื่องปั้นดินเผาที่ผลิตเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันนั้น ส่วนมากจะมีการตกแต่งผิวไม่มากนัก เพราะมุ่งประโยชน์ใช้สอยเป็นหลักสำคัญ ความงามเป็นเพียงสิ่งที่ตามมาจากการทำเพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นหลักสำคัญ ฉะนั้นภาชนะดินเผาประเภทนี้ จึงมักทำเป็นลวดลายขูดขีด ลายเชือกทาบ ฯลฯ ที่มักจะเกิดจากการใช้เครื่องมือตีผิวเนื้อ เพื่อขึ้นรูปทรงให้ได้ตามต้องการ อันจะมีผลทำให้สะดวกต่อการผลิต และเนื้อดินประสานกันแน่นมากขึ้น

ครั้นเมื่อพัฒนาการมาถึงขั้นขึ้นรูปทรงด้วยวิธีการที่เรียกว่าปั้นหมุน และมีการเผาด้วยอุณหภูมิสูงจนเนื้อดินแกร่ง และจนมีการเคลือบผิวเป็นสีสันต่างๆ ในสมัยลพบุรีแล้ว ก็ดูเหมือนจะเป็นพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์ใช้สอยที่คงทนถาวร และเป็นการป้องกันการร้าวซึมเป็นหลักมากกว่า นอกจากนี้ยังเห็นขนาดของภาชนะที่บรรจุได้มากขึ้น มีขนาดและรูปแบบที่เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยในเวลาและโอกาสต่างๆ อีกด้วย เช่น ผลิตเพื่อใส่ข้าว น้ำ เกลือ ของหมักดอง ตลอดจนเครื่องหอม เป็นต้น

จากสภาพธรรมชาติแวดล้อมของอีสาน ที่แห้งแล้งกันดาร อยู่ในสภาพสังคมเกษตรกรรมแบบยังชีพเพื่อเลี้ยงตัวเอง และสังคมชุมชนของตัวเองและมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกับชุมชนอื่นในแถบใกล้เคียง ในพื้นที่ที่ค่อนข้างจะจำกัดตามสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ จึงทำให้ชาวอีสานต้องแสวงหาอุปกรณ์เครื่องใช้กันเอง และแลกเปลี่ยนกันระหว่างครอบครัวและระดับชุมชนเรื่อยมา

เครื่องปั้นดินเผา จัดว่าเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำที่สำคัญในการดำรงชีวิต ที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะขาดไม่ได้ เพราะต้องใช้เก็บถนอมรักษาสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตอย่างต่อเนื่องอยู่เสมอ เช่น ใช้เป็นภาชนะใส่ข้าว น้ำดื่ม น้ำใช้ เกลือ ผักดอง ปลาแดก (ปลาร้า) ตลอดจนใช้เก็บน้ำตาล สุรา รวมทั้งเก็บวัสดุพวกนุ่นและฝ้าย เลื้อผ้า นอกจากนี้ยังมีมีความจำเป็นที่จะต้องใช้เป็นเครื่องครัว จำพวก ครก ถ้วยชาม ต่างๆ ด้วย

ไหบ้านโพนบก ใส่ปลาร้า ที่อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดหนองคาย (ภาพจากเครื่องปั้นดินเผา และเครื่องเคลือบกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของสยาม กรุงเทพฯ : บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย

ปกติแล้วสังคมีसानจะมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดา เพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยในชีวิตกันอยู่ทั่วไปทุกจังหวัด สืบเนื่องกันตลอดมาจนถึงปัจจุบันอยู่แล้ว แต่เครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดาก็ยังไม่สามารถจะตอบสนองความต้องการได้ทั้งหมด และมีขีดจำกัดในตัวเองเกี่ยวกับความคงทนและปริมาณบรรจุน้อย และบางครั้งก็ไม่สามารถจะใช้เก็บถนอมรักษาบางสิ่งบางอย่างได้ตามต้องการเท่าที่ควร

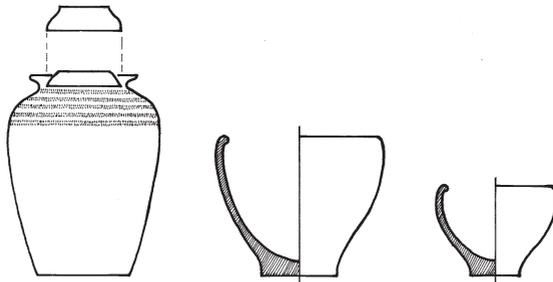
ด้วยเหตุนี้ จึงพบว่ามีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งหลายแห่งในภาคอีสาน ทั้งในเขตบริเวณแอ่งโคราชและแอ่งสกลนคร ซึ่งสามารถตอบสนองประโยชน์ใช้สอยในชีวิตที่จำเป็นด้านอื่นๆ ได้อย่างกว้างขวางมากขึ้น และคุณสมบัติเท่าเครื่องปั้นดินเผาเนื้อธรรมดาที่มีการผลิตกันทั่วไป

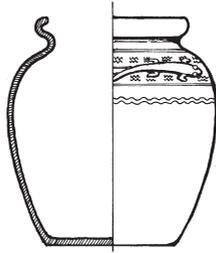
แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาแกร่งพื้นบ้านอีสาน

จากการสำรวจศึกษาในภาคอีสาน ได้พบว่า มีการผลิตเครื่องปั้นเผาแกร่งแบบพื้นบ้านอีสาน เพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน และประโยชน์ใช้สอยในการประกอบอาชีพที่สำคัญ ไม่น้อยกว่า 10 แหล่งด้วยกัน แต่ที่นี้ขอเสนอพอสังเขปเพียง 4 แหล่ง คือ

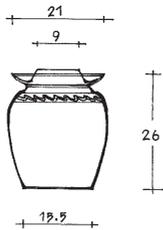
1. บ้านโพนบก อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย
2. บ้านกุดปลาข้าว อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์
3. บ้านท่าไห อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
4. บ้านด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา

บ้านจาน เมืองจอมเพชร แขวงหลวงพระบาง สปป.ลาว

เวียงจันท์ สปป.ลาว

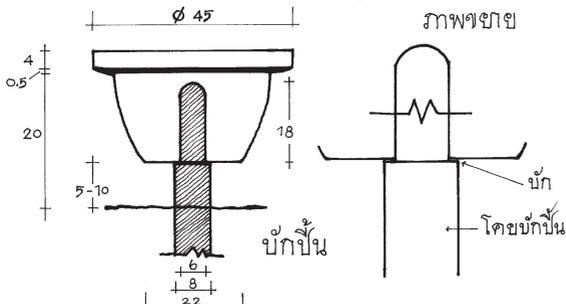
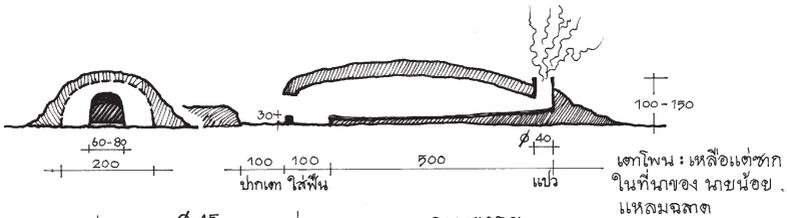
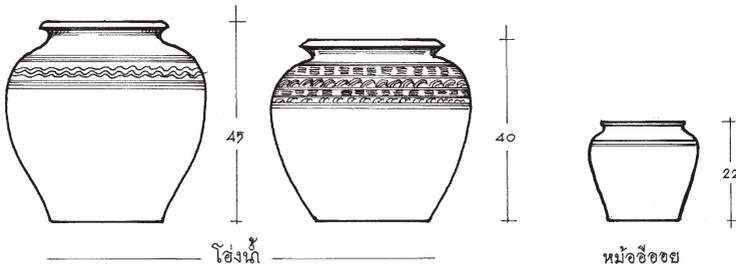
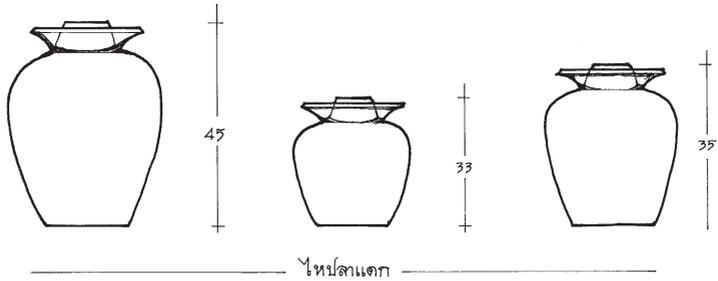

จากตลาดบ้านอู่ไผ่
แขวงคำแพงนครเวียงจันท์
(ไม่ทราบแหล่งผลิต)

ไห : เครื่องปั้นดินเผาจากเขตเวียงจันท์

บ้านหมม่น ต.หมม่น กิ่ง อ.เต็ยงจวัญ จ.ร้อยเอ็ด

1 พช. 2541

ทั้ง 4 หมู่บ้านที่ผลิตเครื่องปั้นดินเผาแกร่งเพื่อส่งขายในพื้นที่ต่างๆ ของภาคอีสาน ทั้งในเขตแอ่งสกลนครและแอ่งโคราชนี้ มีการผลิตสืบทอดกันเรื่อยมาตั้งแต่อดีต บางแห่งก็ยังคงผลิตตามแบบเดิมอยู่บ้าง เพราะผลผลิตยังเป็นที่ต้องการอยู่ แต่ก็มีการผลิตสิ่งของเครื่องใช้ใหม่ๆ เพื่อตอบสนองประโยชน์ของสังคมใหม่ด้วย บางแห่งก็ต้องมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปจากเดิมเกือบจะโดยสิ้นเชิงตามสภาพการเปลี่ยนแปลงความต้องการใหม่ของสังคม และบางแห่งก็ถึงกับต้องหยุดชะงัก เพื่อปรับรูปแบบผลิตภัณฑ์ แต่ก็มีบ้างที่สภาพทางสังคม-เศรษฐกิจอยู่ในภาวะไม่เอื้ออำนวย เมื่อมีอาชีพใหม่ที่ทำรายได้ให้ดีกว่า จนต้องเลิกผลิตไปแล้วก็มี

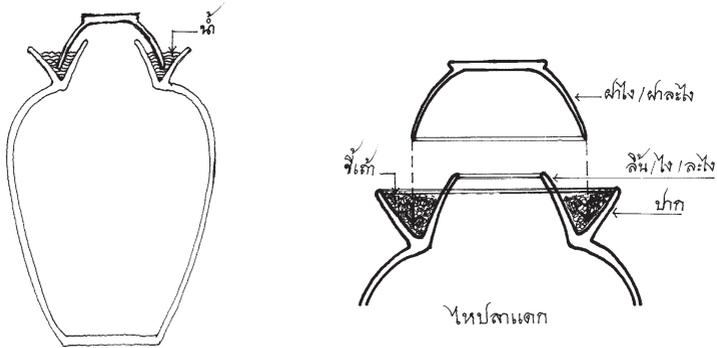
เครื่องปั้นดินเผาแกร่งบ้านโพนบก

บ้านโพนบก อยู่ห่างจากอำเภอโพนพิสัย ประมาณ 4 กม. (ซึ่งในอดีตเป็นเมืองปากห้วยหลวง ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชน) เป็นชุมชนที่แยกขยายมาจากบ้านชุมช้าง ด้วยเหตุผลเรื่องที่ดินทำนา โดยขยับขยายเถียงนาที่อยู่อาศัยชั่วคราวในฤดูทำนามาเป็นที่อยู่อาศัยถาวร จนกลายเป็นชุมชนหมู่บ้านใหม่ขึ้น มีอาชีพหลักคือ ทำนา อาชีพรองคือ ทำเครื่องปั้นดินเผาแกร่ง ทำเกลือ และภายหลังมีการปลูกยาสูบหลังฤดูการเก็บเกี่ยวเพิ่มขึ้นด้วย

วัสดุในการทำเครื่องปั้นดินเผาที่สำคัญ คือ ดินเหนียวที่ได้จากบริเวณทุ่งนาริมหมู่บ้านและแหล่งดินแถบป่าละเมาะรอบๆ หมู่บ้าน ซึ่งจะต้องขุดลึกจากผิวดินประมาณ 1-2 เมตร ซึ่งเป็นดินชั้นที่สาม นำมาตากแห้ง แล้วตีดินให้ปนด้วยไม้บนแผ่นหนังสัตว์ หมักดินกับน้ำแล้วนำมานวด เพื่อใช้ขึ้นรูปปั้นต่อไป

การปั้นภาชนะเครื่องใช้ต่างๆ จะใช้วิธีขึ้นแป้นหมุนที่ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ด้วยวิธีการขดขึ้นรูป ใช้แรงงานผู้ชายสองคนร่วมกัน คือ ช่างปั้น และผู้ชายที่จะคอยช่วยหมุนแป้นหมุนเป็นหลัก และช่วยงานอื่นเล็กๆ น้อยๆ ที่ไม่ต้องอาศัยฝีมือความสามารถมากนัก ผู้ชายช่วยหมุนแป้นนี้อาจจะเป็นเด็กหรือวัยรุ่นที่อยู่ในระยะฝึกหัดก็ได้ แต่บางครั้งก็เป็นช่างฝีมือที่มาช่วยกันทำก็มีบ้าง

เตาเผาเครื่องปั้นดินเผาแกร่งที่บ้านโพนบกจะอยู่บริเวณป่าละเมาะ ซึ่งอยู่ห่างหมู่บ้านประมาณ 2-3 กม. แต่เดิมจะนิยมทำเตาขุดในโพรงจอมปลวก ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าเตาไฟ แต่ภายหลังส่วนมากจะเป็นเตาก่อที่ต้องใช้แรงงานผู้ชายในครอบครัว แต่ก็มีกร้างช่างก่อเตาด้วย โดยการขุดดินบริเวณที่จะสร้างเตา แล้วนำดินเหนียวหรือดินมาทุบบดนวดแล้วปั้นเป็นก้อนในแบบไม้รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผึ่งแดดพอหมาดแห้ง แล้วนำไปก่อเป็นผนังหลังคาเตา รวมทั้งส่วนปล่องควันท้ายเตาและส่วนปากเตาทั้งหมดในรูปทรงโค้ง ส่วนมากจะ

เป็นเตาขนาดใหญ่ จัดว่าเป็นเตาก่อดินดิบ แต่เมื่อใช้เผาภาชนะแล้ว ความร้อนจะทำให้ดินดิบที่ซ้ก่อนเตาค่อยๆ สุกไปเรื่อยๆ จนเป็นก้อนอิฐ แต่ก็มีการขุดและก่อเตาเผาด้วยอิฐที่ใช้ดินเผาสุกแล้วด้วย เพราะอิฐมีความแข็งแรงสามารถก่อได้ง่ายและรวดเร็ว ถ้าเป็นเตาขนาดใหญ่ จะเผาไหขนาดใหญ่ได้ประมาณ 180 ลูก เตาลึกจะเผาไหขนาดใหญ่ได้ประมาณ 140 ลูก ภาชนะประเภทครกและสิ่งอื่นๆ ขนาดเล็กจะเผาได้ถึง 1,000 ชิ้นหรือมากกว่าเวลาที่ใช้เผาประมาณ 4 วัน จึงนำออกจากเตาได้ แต่ในรอบหนึ่งเดือนจะเผาได้เพียง 3 ครั้ง เพราะต้องทิ้งช่วงการเตรียมดิน การปั้น การตากภาชนะ ฯลฯ จากประสบการณ์ของชาวบ้านที่เผาภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งด้วยเตาขุดและเตาก่อนี้ พบว่าในการเผาแต่ละครั้งจะมีผลิตภัณฑ์ที่ชำรุด แตกร้าวอย่างมากไม่เกิน 20-30%

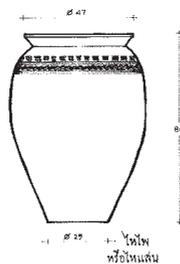
ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งของชาวบ้านโพนบกส่วนใหญ่ จะมุ่งตอบสนองประโยชน์ใช้สอยในชีวิตและสังคมชาวบ้านอีสานทั่วไป และจะผลิตรูปแบบคล้ายๆกันทั้งหมด เช่น โถงไหขนาดใหญ่ขนาดเล็ก (โหล่ง) ไหใส่ปลาแดกแบบมีลิ้นที่ปากไห (กับหรือไหกับ) พร้อมฝาปิดครก ฯลฯ ภายหลังมีการผลิตกระถางและอื่นๆ เพิ่มขึ้นตามความต้องการของตลาดด้วย

ส่วนตลาดจำหน่ายภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งของบ้านโพนบกนั้น ส่วนใหญ่จะมีพ่อค้าคนกลางจากภายนอกเข้าไปรับซื้อถึงหมู่บ้าน จึงทำให้ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งของบ้านโพนบกแพร่หลายออกไปไกลถึงอำเภอต่างๆ ในจังหวัดหนองคาย อุดรธานี เลย บางส่วนของจังหวัดขอนแก่น ตลอดจนจสกลนคร นครพนม เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมู่บ้านต่างๆ ที่อยู่ริมหน้าสงครามและริมน้ำโขง จะนิยมใช้ไหชนิดมีลิ้น พร้อมฝาปิดของบ้านโพนบกเพื่อเก็บหมักปลาแดกกันมากที่สุด

แม้ว่าเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งของบ้านโพนบกจะเป็นที่ยอมรับกันมากอย่างแพร่หลายกว้างขวาง ได้ราคาถูกลงละ 60 หรือ 70 บาท จนถึง 100 บาท ก็ตาม แต่การผลิตของชาวบ้านโพนบกก็ต้องพบกับปัญหาหลายด้าน เช่นเดียวกับแหล่งผลิตอื่นๆ คือ แหล่งดินที่จะใช้ปั้นได้ดี เริ่มลดน้อยถอยลง หลายแห่งเป็นที่ดินมีเจ้าของ ต้องลงทุนซื้อไม้ที่ใช้ทำเชื้อเพลิงเผา ซึ่งเดิมหาได้ง่ายจากป่าละเมาะในละแวกหมู่บ้าน หายากมากขึ้น จนต้องซื้อจากหมู่บ้านอื่น และปัญหาจากพ่อค้าคนกลางภายนอกที่เข้าไปรับซื้อผลผลิตในหมู่บ้าน มักจะซื้อโดยรับไปก่อนแล้วจ่ายเงินภายหลัง ซึ่งชาวบ้านมักไม่ค่อยได้รับเต็มตามจำนวนและทั้งช่วงเวลาจ่ายเงินนานเกินไป ฯลฯ

แต่อย่างไรก็ดี คุณภาพของสินค้าเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งของบ้านโพนบก ก็ยังเป็นที่ต้องการของชุมชนหมู่บ้านตามริมน้ำต่างๆ มาก รื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เพราะนอกจากจะใช้ประโยชน์ใส่ปลาแดกได้เป็นอย่างดีแล้ว ก็ยังมีผลิตภัณฑ์อื่นๆ พวกโอ่งไห ขนาดต่างๆ ที่ใช้ใส่น้ำได้ดี ซึ่งสามารถทำรายได้ให้กับชาวบ้านโพนบกได้มาก ถึงประมาณสี่หรือห้าเท่าตัวกับที่ลงทุนทำแต่ละครั้ง

บ้านโพนบก ก. ชุมข้าง อ. โพนพิสัย จ.หนองคาย

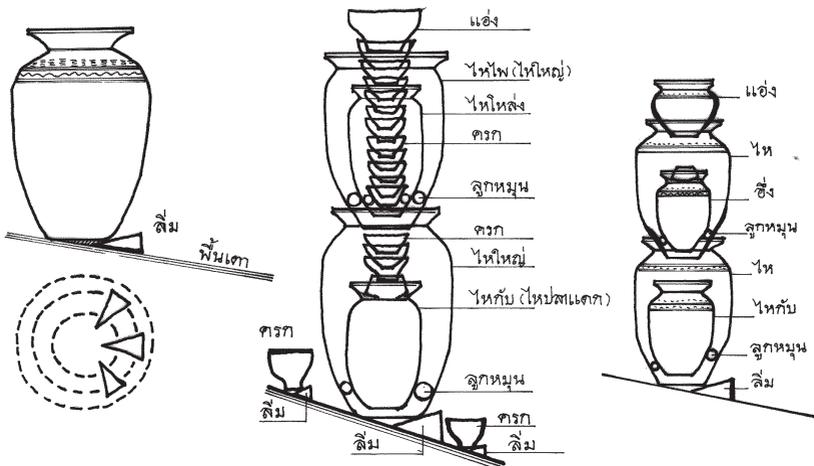
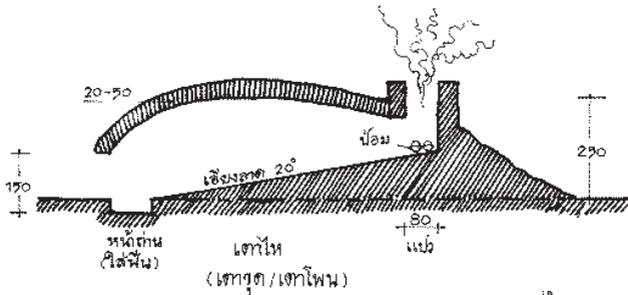

ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านโพนบกจึงยังคงรักษาฝีมือและคุณภาพการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งที่ทำสืบทอดกันมาแต่ในอดีตได้จนถึงทุกวันนี้

ภาชนะดินเผาแกร่งบ้านกุดปลาข้าว

ชาวบ้านกุดปลาข้าวเป็นกลุ่มผู้ไทที่อพยพเคลื่อนย้ายมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ในเขตประเทศลาว เริ่มทำเครื่องปั้นดินเผาสืบทอดกันมาประมาณ 80 ปีแล้ว โดยจะผลิตทั้งภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาและเนื้อแกร่ง ใช้ดินเหนียวบริเวณรอบๆ ใกล้หมู่บ้าน ซึ่งจะมีทั้งดินเหนียวสีดำที่ใช้ทำภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดา พวกหม้อแอ้งน้ำ หม้อแกง หม้อหนึ่ง

ขลุ่ย เมื่อเผาแล้วจะออกเป็นสีเหลืองและสีน้ำตาลแดง ส่วนดินเหนียวสีเหลืองออกแดงจะใช้ทำภาชนะขนาดใหญ่พวกโอ่ง ไห อ่าง ภาชนะที่ต้องการความคงทนพวกครก ขลุ่ย

ผลิตผลเครื่องปั้นดินเผาแกร่งของชาวผู้ไทบ้านกุดปลาเค้า จะมุ่งประโยชน์ใช้สอยในชีวิตทั้งหมด เช่น โอ่ง ไห อ่าง ครก ถ้วย ชลย ต่อมาภายหลังจึงมีทำอย่างอื่นเพิ่มเติมบ้าง เช่น น้ำเต้า คนโท กระถาง ไหขิงปลา ที่เขียนหรี แจกัน ชลย แต่ส่วนใหญ่จะนำออกไปแลกเปลี่ยนข้าวในอัตราส่วน 1:1 และสิ่งของอื่นๆ ที่จำเป็นและต้องการ โดยการหาหมามาในแถบใกล้เคียง และใส่เกวียนไปที่ไกลๆ แต่ภายหลังมักจะเช่าเหมารถกระบะไปขายในจังหวัดใกล้เคียง

แต่การผลิตเครื่องปั้นดินเผาแกร่งของชาวบ้านกุดปลาเค้าจะมีปัญหาเรื่องไม้ที่ใช้เป็นเชื้อเพลิงเผา แรงงานที่ต้องขุดเตรียมดิน ต้นทุนการผลิตและจำหน่าย ชลย จนเป็นเหตุให้ผลิตกันน้อยลงเรื่อยๆ กระทั่งปี 2524 ก็เหลือเพียงการทำภาชนะดินเผาแกร่งจำพวกครก กระถาง แจกัน และอื่นๆ ที่มีขนาดเล็กๆ ซึ่งครูเป็นผู้นำพาให้เด็กทำในโรงเรียนประถมศึกษาประจำหมู่บ้าน ด้วยจุดประสงค์ที่จะอนุรักษ์งานพื้นบ้านของหมู่บ้านตนไว้เท่านั้น ส่วนชาวบ้านที่เป็นช่างปั้น และลูกมือปั้นต่างหันไปทำไร่มันสำปะหลังบนภูพาน ซึ่งมีรายได้ดีกว่า และทำานซึ่งเป็นอาชีพหลักมาแต่เดิมกันหมด

และเมื่อครูผู้นำในการฟื้นฟู ซึ่งเป็นชาวผู้ไทบ้านกุดปลาเค้า ย้ายไปอยู่โรงเรียนอื่นแล้ว การผลิตเครื่องปั้นดินเผาแกร่งของชาวบ้านกุดปลาเค้า ที่ตอบสนองประโยชน์ใช้สอยของชาวบ้านอีสานในแถบจังหวัดกาฬสินธุ์ สกลนคร มุกดาหาร มหาสารคาม ขอนแก่น ชลย ก็เหมือนจะสิ้นสุดลง

แต่แล้วหลังจากนั้นอีกกว่าสิบปีก็ปรากฏว่ามีชาวบ้าน 2-3 คน หันกลับมาฟื้นชีวิตการผลิตเครื่องปั้นดินเผาแกร่งขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

เครื่องปั้นดินเผาแกร่งบ้านท่าไผ่

บ้านท่าไผ่ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำชี ในเขตอำเภอเชียงใน จังหวัดอุบลราชธานี มีอาชีพหลักคือทำนา อาชีพรองทำเครื่องปั้นดินเผา โดยใช้แหล่งดินที่อยู่ริมหมู่บ้าน คือบริเวณที่เรียกกันว่าดินขัวไม้แก่นหรือดินป่าถ่ม และดินริมฝั่งแม่น้ำชี ที่อยู่ไกลออกไป คือบริเวณที่เรียกกันว่าวังฝั่งแดง เพราะเป็นดินเหนียวสีแดง ซึ่งเหมาะที่จะเผาด้วยไฟแรงสูง แต่ดินอีก 2 แหล่ง ก็มีนำมาทำกันอยู่ไม่น้อย เพราะอยู่ใกล้หมู่บ้านมากกว่า

ชาวบ้านท่าไผ่จะปั้นภาชนะดินเผาด้วยแป้นหมุน โดยวิธีขุดดินขึ้นรูป ถ้าปั้นภาชนะขนาดใหญ่จะใช้แรงงานผู้ชาย 2 คน คือ ช่างปั้น และ ผู้ช่วยที่หมุนแป้น แต่ถ้าปั้นภาชนะขนาดเล็กซึ่งไม่ต้องใช้แรงหมุนมากนัก ช่างปั้นก็อาจจะทำงานคนเดียวก็ได้ โดยใช้นิ้วเท้าช่วยหมุนแป้น (เช่นเดียวกับกันกับการปั้นที่บ้านคลองสระบัว อำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งจะใช้แรงงานชายฝีมือผู้ชายเช่นเดียวกัน)

เตาเผาบ้านท่าไหแต่เดิม เป็นเตาชุดเป็นอุโมงค์ใต้ดินริมฝั่งน้ำ ความลึกของเตาประมาณ 2-3 เมตร กว้างประมาณ 4-5 เมตร แต่เตาเผาในปัจจุบันหรือเตาสมัยใหม่จะเป็นเตาก่อ โดยขุดลงไปใต้ดินเพื่อทำปากเตาและพื้นเตาส่วนหนึ่ง แล้วก่ออิฐเป็นผนังและหลังคาเตาสูงประมาณ 1.5 – 2 เมตร กว้างประมาณ 15 เมตร ยาวประมาณ 20 เมตร มีช่องระบายความร้อนสามด้าน ซึ่งสามารถเผากระถางหรือครกขนาดกลางได้ครั้งละประมาณ 2,000 ลูก

เตาเผาสมัยใหม่ในปัจจุบัน จะสร้างโรงเรือนคลุมเตาทั้งหมด มีพื้นที่ว่างสำหรับเก็บฟืนและเก็บเครื่องปั้นดินเผาด้วย แต่ถ้าเป็นกิจการขนาดใหญ่ก็อาจจะมีพื้นที่พักคนงานอยู่ในบริเวณใกล้เตาเผาด้วย

ส่วนผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งของบ้านท่าไหนั้น แต่เดิมนั้นจะทำพวกโถไห ครก ขนาดต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ในชีวิตและสังคม ทั้งโดยวิธีการแลกเปลี่ยนข้าวหรือเครื่องมือเครื่องใช้อื่นๆ และขายไปด้วย แต่ก็มีบางระยะที่เครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งบ้านท่าไหต้องซบเซาลง เพราะการส่งเสริมอุตสาหกรรมจากวัสดุใหม่ๆ ออกสู่ท้องตลาดมากๆ และขาดความสนใจที่จะส่งเสริม จนมีชาวบ้านท่าไหหลายครอบครัวต้องหันไปปั้นเผาเตาอั้งโล่ตามที่มีพ่อค้าคนกลางสั่งทำ

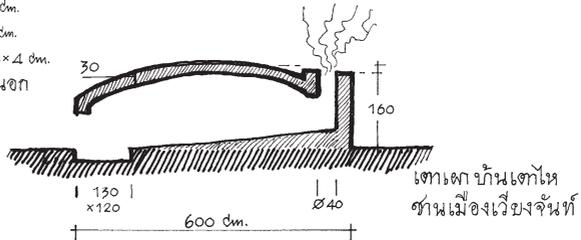
ต่อมาภายหลัง เมื่อได้รับการสนับสนุนส่งเสริมอย่างจริงจังมากขึ้น ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งที่บ้านท่าไห จึงได้พัฒนาดีขึ้นทั้งในด้านเทคโนโลยีการเผา จนมีการเผาเคลือบเป็นสีน้ำตาลต่างๆ มากมาย และยังมีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยใหม่ๆ ตามสมัยนิยมมากขึ้น ด้วยการทำเครื่องประดับเป็นรูปร่างต่างๆ เช่น รูปจระเข้ ปลา ดอกไม้ คน ฯลฯ ตลอดจนเครื่องใช้ในบ้านเรือนและของที่ระลึกเล็กๆ น้อยๆ จำพวกแจกัน คนโท กาน้ำ ที่เขี่ยบุหรี่และกระปุก เป็นต้น

เครื่องปั้นดินเผาแกร่งบ้านด่านเกวียน

บ้านด่านเกวียน ขึ้นกับเขตปกครองตำบลท่าอ่าง อำเภอโชคชัย อยู่ห่างจากจังหวัดนครราชสีมาตามถนนสายโชคชัย ประมาณ 14-20 กม. เป็นหมู่บ้านที่ตั้งมาประมาณ 200 ปีเศษมาแล้ว เป็นแหล่งที่ชุมนุมของชาวบ้านจากท้องถิ่นต่างๆ ที่เดินทางเข้าไปในโคราช เช่น จากบ้านละลม บ้านหนองก บ้านท่าอ่าง บ้านกระโทก บ้านกุดจอก บ้านกุดโธสถ์ บ้านเสาดิยาว อำเภอนางรอง อำเภอเมืองบุรีรัมย์ อำเภอขุขันธ์ อำเภอขุขันธ์ อำเภอเมืองจังหวัดสุรินทร์ อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา ตลอดจนชุมชนหมู่บ้านต่างๆ ในเขตประเทศกัมพูชา ฯลฯ โดยการเดินทางค้าขายในสมัยนั้น จะมาหยุดพักชุมนุมกันที่บริเวณบ้านด่านเกวียน ก่อนที่จะเข้าถึงตัวเมืองนครราชสีมา

จระเข้เตา

กว้าง 260 ซม.
 ปากเตากว้าง ๕๐ ซม.
 ก้นเตากว้าง 15๐ ซม.
 ก่ออิฐขนาด 13×24×4 ซม.
 พอกดินเหนียวด้านนอก

ต่อมาภายหลังจึงมีการตั้งชุมชนหมู่บ้านในระยะเริ่มแรกก่อน ประมาณ 10-20 ครอบครัวโดยเริ่มจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำนาและทำเครื่องปั้นดินเผา เพื่อดำรงชีพและการใช้สอยกันเองในครอบครัว และค่อยๆ ขยายไปสู่การทำเครื่องปั้นดินเผาเพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งของต่างๆ กับหมู่บ้านใกล้เคียงไปด้วย เช่น แลกเปลี่ยนข้าวเกลือ พริก เป็นต้น

เตาโพน : ลักษณะเตาเล็กที่สุดจากโพนดิน ทากับอกเสาของค้ำปั้นดินแดงแกร่ง เพราะเตาจึงถูกเกรดปรับผิวทั้งหมดแล้ว

บ้านแห่ ต.นาเลียง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

ชาวบ้านด่านเกวียนมีอาชีพทำนาเป็นหลัก ส่วนอาชีพรองๆ ลงไป คือ ทำไร่มันสำปะหลัง ข้าวโพด ปอแก้ว ถั่วลิสง เลี้ยงสัตว์ และทำเครื่องปั้นดินเผา

เกี่ยวกับการทำเครื่องปั้นดินเผา呢 มีชาวบ้านบางคนเล่าสืบทอดกันมาว่า แรกเริ่มนั้น มีพวกชาขี้เอยศ และขี้เอยม ซึ่งเรียกว่า ตะกุดชา เข้ามาทำเครื่องปั้นดินเผากันอยู่ก่อน ในบริเวณที่เป็นด่านเกวียนปัจจุบัน โดยขุดเตาเผาที่บริเวณต้นโพธิ์ใกล้ๆ หมู่บ้าน ครั้นเมื่อมี

การตั้งชุมชนหมู่บ้านขึ้นภายหลัง จึงได้ทำเครื่องปั้นดินเผาตามอย่างพวกช่างที่ทำกันอยู่ก่อนแล้ว โดยมีปู่แก้ว ปู่เกด เป็นผู้เริ่มก่อน

แหล่งดินสำคัญของชาวด่านเกวียนที่ใช้ทำเครื่องปั้นดินเผา คือดินในบริเวณทุ่งนาริมแม่น้ำมูล ทางด้านตะวันออกของหมู่บ้าน ซึ่งจะต้องขุดลึกจากผิวดินลงไปประมาณ 50-60 ซม. และจะมีเนื้อดินเหนียวหนาประมาณ 1 เมตร

ส่วนผสมของดินที่ชาวบ้านด่านเกวียนใช้ทำเครื่องปั้นดินเผาแกร่ง คือ ดินเหนียวสีดำและดินเหนียวปนทราย ซึ่งจะอยู่ในบริเวณใกล้ๆ กับดินเหนียวสีดำ จะมีเนื้อละเอียด เเผาแกร่งผิวสวยงาม ส่วนดินเหนียวปนทรายจะช่วยทำให้ทนความร้อนในเตาเผาแกร่งได้สูง แต่ถ้าผสมมากเกินไปก็จะทำให้เนื้อภาชนะแตกร้าวได้ง่าย

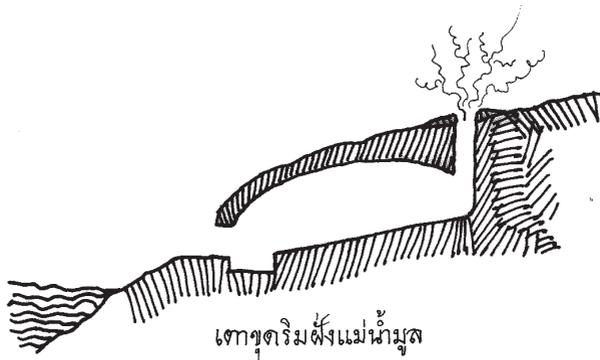
สำหรับอัตราส่วนการผสมดินเหนียวเพื่อปั้นภาชนะต่างๆ นั้น จะแตกต่างกันไป เช่น บางแห่งจะใช้อัตราส่วน 1:2 คือดินเหนียว 1 ส่วน ดินเหนียวปนทราย 2 ส่วน สำหรับปั้นครก แต่ถ้าปั้นภาชนะผลิตภัณฑ์ขนาดใหญ่จะใช้ดินเหนียว 2 ส่วน ผสมดินเหนียวปนทราย 1 ส่วน บางแห่งที่ใช้อัตราส่วน 1:1 ก็มี ส่วนการทำผลิตภัณฑ์ที่ต้องทำรูปทรงละเอียด ประณีต เน้นความสวยงามเป็นสำคัญ ก็มักจะใช้ดินเหนียว 2 ส่วน ผสมดินเหนียวปนทราย 1 ส่วน เป็นต้น แต่ถ้าปั้นเตาต่างๆ ไป จะใช้ดินเหนียวผสมกับแกลบ

แต่เดิมการปั้นภาชนะดินเผาของด่านเกวียน จะปั้นขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนโดยวิธีการขุดดินขึ้นรูป ถ้าปั้นภาชนะขนาดใหญ่จะใช้แรงงานผู้ชาย 2 คน คือ ช่างปั้นและผู้ช่วย แต่ถ้าปั้นภาชนะขนาดเล็กหรือตอนขึ้นรูปส่วนกันภาชนะ ก็สามารถใช้ช่างปั้นคนเดียวได้ ต่อมาภายหลังเมื่อมีการทำเพื่อตอบสนองนโยบายนี้ใช้สอยในสังคมใหม่ๆ มากขึ้น จึงมีใช้วิธีการทำจากแบบพิมพ์ และมีการปั้นด้วยวิธีการอย่างอิสระ

ถ้าปั้นในฤดูฝน อากาศชื้น ต้องใช้เวลาฝึ่งภาชนะดินนานประมาณ 10-15 วัน แต่ถ้าปั้นในฤดูร้อน และหนาว อากาศร้อนและแห้ง จะใช้เวลาฝึ่งภาชนะน้อยลงประมาณ 7-10 วัน แต่ระวังรักษาปากกว่าอากาศในฤดูฝน

เดิมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนผลิตเพื่อมุ่งประโยชน์ใช้สอยในชีวิตและสังคมเป็นหลักสำคัญที่สุด ต่อมาภายหลังจึงมีการผลิตเพื่อประโยชน์ของความสวยงาม ที่ใช้ในการประดับตกแต่งภายในภายนอก และตกแต่งสวนเพิ่มขึ้น และหลายอย่างก็จะมุ่งประโยชน์ใช้สอยควบคู่กับประโยชน์ทางความงามไปพร้อมๆ กันก็มี

เตาเผาที่ใช้กันแบบพื้นบ้านดั้งเดิมจะเป็นประเภทเตาขุด โดยขุดที่จอมปลวก เพราะเห็นว่าเป็นแหล่งที่มีเนื้อดินละเอียด แข็ง แต่ขณะเดียวกันก็มีความชื้นอยู่ในตัว เหมาะที่จะทำเตาเผาได้ดี จะขุดลึกประมาณ 3 เมตร ใช้โพรงใต้จอมปลวกเป็นตัวเตา ส่วนปล่องด้านท้ายเตาจะเจาะกว้างประมาณ 10-15 ซม. ส่วนเตาอีกแบบหนึ่งที่ใช้กันภายหลัง คือ

เตาก่อดิน หรือเตาก่ออิฐ หลังคาเตาโค้ง ซึ่งเรียกกันว่า เตาอุโมงค์ เป็นเตาที่ชาวบ้านคุ้นเคยกันมานาน ต้องใช้ผู้ควบคุมการเผาที่มีความชำนาญในการควบคุมปรับอุณหภูมิ แต่สิ้นเปลืองเชื้อเพลิงมาก ขนาดเตายาวประมาณ 3-4 เมตร สูงประมาณ 1.5 เมตร ปกติเตาทั่วไปจะเผาครกได้ครั้งละประมาณ 500-600 ลูก ถ้าเผาโ่งจะบรรจุได้ครั้งละประมาณ 60 ลูก ภาชนะดินเผาประมาณ 20 % ที่อยู่ด้านปากเตา จะมีโอกาสเสียได้ เพราะถูกไฟแรงเกินไป ส่วนอีกประมาณ 20 % ที่อยู่ท้ายเตา จะมีโอกาสที่จะเผาไม่ค่อยสุกเท่าที่ควร และสีผิวจะออกดำคล้ำไม่งามได้ เพราะอยู่ห่างไฟ จะได้ผลดีก็ตรงส่วนกลางเตา

นอกจากเชื้อเพลิงประเภทไม้ฟืนที่ใช้กันทั่วไปแล้ว ก็มีบางแห่งพยายามแสวงหาวัสดุอื่น ๆ มาทำเชื้อเพลิงเพิ่มขึ้น ด้วยจุดประสงค์ที่แตกต่างกันไป เช่น บางคนจะนิยมใช้ไม้ไผ่เป็นเชื้อเพลิงในช่วงสุดท้ายก่อนที่จะปิดเตา เพื่อช่วยควบคุมสีของผลิตภัณฑ์ บางคนก็จะใช้ยางรถยนต์ช่วยเป็นเชื้อเพลิงเผา ในกรณีที่ต้องการให้ผลิตภัณฑ์มีสีดำคล้ำ เพราะควันของยางจะช่วยทำให้ดูรู้สึกแข็งแรง ส่วนซีเมนต์จากยางที่ปลิวไปติดผิวดินนั้น บางครั้งก็ช่วยทำให้เกิดพื้นผิวที่แปลกตาน่าดูได้โดยไม่ตั้งใจ เป็นต้น

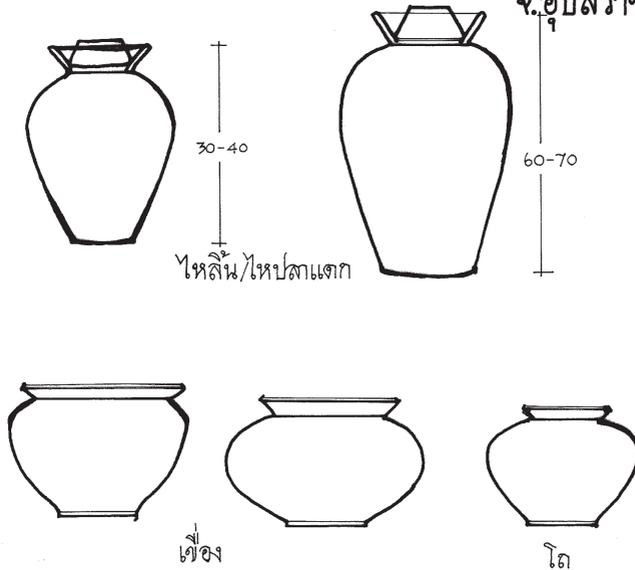
แต่เดิมชาวบ้านตำบลแกวียนจะมุ่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาแกร่งเพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นหลักคือ ภาชนะพวกโ่ง ไห ครก ตีนตุ้หรือเชิงม้อน ตลอดจนหม้อและถ้วยขนาดต่างๆ ต่อมาเมื่อมีการผลิตเพื่อความสวยงามเพิ่มขึ้น จึงมีรูปแบบต่างๆ หลากหลายมากขึ้น คือ กระถาง แจกัน โคมไฟ ที่เขี้ยวบุหรี คนโท ม้านั่งแบบจีน (กึ่ง) กระเบื้องประดับ รูปประติมากรรมประดับตกแต่ง เครื่องประดับ เครื่องดนตรี ตลอดจนของที่ระลึก เล็กๆ น้อยๆ เป็นต้น

ลักษณะของเครื่องปั้นดินเผาแกร่งพื้นบ้านอีสาน

จากพื้นฐานสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในชุมชน และมีการติดต่อสัมพันธ์ทั้งภายในกับสังคมในแถบใกล้เคียงอยู่บ้าง จึงทำให้สังคมอีสานผลิตเครื่องใช้ประเภทเครื่องปั้นดินเผา เพื่อใช้ประโยชน์ในชีวิตสังคมของตน ตามสภาพความจำเป็นในชีวิตประจำวันที่สำคัญๆ เป็นหลัก ในด้านการปรุงอาหาร การเก็บรักษา และถนอมอาหารที่จำเป็นพวกข้าว น้ำ เกลือ และวัสดุอื่นๆ ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าเครื่องปั้นดินเผาแกร่งพื้นบ้านอีสานในแต่ละแห่ง ที่ผลิตเพื่อใช้ประโยชน์ในการเก็บรักษา และถนอมอาหารมากกว่า มักจะมีลักษณะรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน ทั้งขนาดก็ค่อนข้างจะใกล้เคียงกันเป็นส่วนใหญ่ และเป็นได้ว่าจะมีความหลากหลายน้อยกว่าเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดา ซึ่งผลิตขึ้นเพื่อใช้ในการปรุงอาหาร ซึ่งมีลักษณะประโยชน์การใช้สอยและขั้นตอนการปรุง มากกว่าการเก็บรักษาและการถนอมอาหาร

บ้านท่าเสาไห้ (บ้านปากห้วยวังนอง) ต.ปทุม อ.เมือง

จ.อุบลราชธานี

เครื่องปั้นดินเผาแกร่งที่มีทำกันเป็นพื้นทั่วไปก็คือ ไหขนาดต่างๆ ไหใส่ปลาแดก
อ่าง ครก และถ้วยใส่อาหาร ฯลฯ

ลักษณะของไหทั่วไปจะเป็นทรงสูงประมาณ 50-80 ซม. เศษ ก้นสอบ ตัวทรง
กระบอกหรือป่องข้างเล็กน้อย ส่วนปากจะสอบลงเล็กน้อย ประโยชน์ใช้สอยหลักคือ ใช้ใส่
ข้าว น้ำ หน่อไม้ ปลาแดก เกลือ รวมทั้งใช้หมักข้าวเพื่อทำข้าวบูน (ขนมจีน) จำนวนมาก
และใช้ใส่เหล้า ภายหลังมีใช้บ่มใบยาและเก็บสิ่งของอื่นๆ อีกด้วย

ไหปลาแดก จะมีลักษณะรูปทรงคล้ายกับไหทั่วไป แต่ขนาดจะพองๆ กับไหขนาด
เล็กและขนาดกลางประมาณ 50-60 ซม. สามารถใส่ลงไปไหขนาดใหญ่ตอนเผาและตอน
นำไปขายได้สะดวก ลักษณะเด่นก็คือส่วนปากไหจะทำเป็นรูปคล้ายลิ้นปากไหอีกชั้นหนึ่ง
เพื่อหล่อหน้าที่ขอบปากและจะมีปิดด้วย เพราะประโยชน์ใช้สอยสำคัญคือ ใช้ใส่อาหาร
ประเภทหมักต้องทุกชนิด เช่น ปลาแดก น้ำปลา ผักดอง ปลูกอง เป็นต้น แต่ประโยชน์หลัก
ทั่วไป มักจะนิยมใช้ใส่ปลาแดก จึงเรียกกันว่า ไหปลาแดก

ส่วนอ่าง ครก ถ้วยต่างๆ นั้น เป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนขนาดเล็กที่จำเป็นต้องใช้กัน
ทั่วไป ซึ่งเหมาะกับขนาดพื้นที่ของส่วนที่เป็นครัวไฟ และลักษณะประโยชน์เล็กๆ น้อยๆ ที่
ต้องใช้อ่างใส่น้ำใช้และเอาอาหารต่างๆ ถ้วยหลายขนาดใช้ใส่อาหาร สำหรับครกนั้นส่วนมาก
จะทำกันสามหรือสี่ขนาด คือขนาดใหญ่พิเศษ ที่ชาวบ้านจะเรียกว่าขนาดยักษ์ ขนาดใหญ่
ปากกว้างประมาณ 18-20 ซม. สูงประมาณ 20 ซม. ซึ่งนิยมใช้กันมากที่สุด

เทคโนโลยีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่ง

เรื่องเทคโนโลยีในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาทั่วไปในอดีตนั้น อาจกล่าวได้ว่ามีการ
ใช้เทคโนโลยีสำคัญ อันจะมีผลต่อลักษณะรูปแบบและคุณภาพของเนื้อเครื่องปั้นดินเผา 2
ขั้นตอนด้วยกัน คือ ขั้นตอนการปั้น และขั้นตอนการเผา ซึ่งสามารถทำให้เห็นความแตกต่าง
ของเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดา และเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งได้ค่อนข้างชัดเจน
เพราะจะมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ ในกระบวนการผลิตเครื่องปั้นดินเผาแต่ละ
ชนิดด้วย

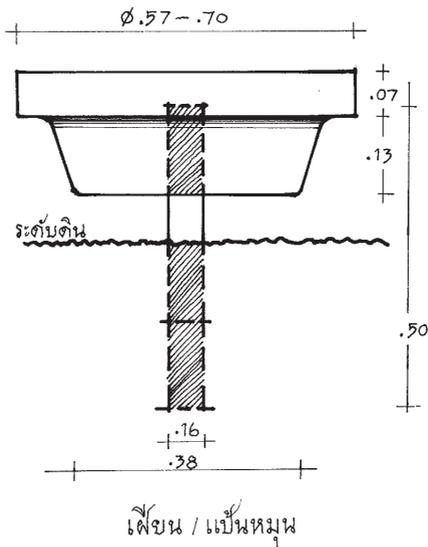
ในขั้นตอนการปั้นนั้น จากลักษณะเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดาในสมัยก่อน
ประวัติศาสตร์และต้นสมัยประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะกันโค้งมน ทำให้พอเห็นได้ว่าใช้
เทคโนโลยีในการตีด้วยไม้ลายหน้าแบนตีด้านนอก ประกอบหินดुरองรับน้ำหนักการตีอยู่ข้าง
ใน โดยตีขยายเนื้อดินหุ้มปิดส่วนก้นภาชนะ จึงทำให้ก้นภาชนะมีลักษณะโค้งมน ซึ่งปัจจุบัน
ก็ยังมิใช่วิธีการนี้กันอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน แม้จะมีหลักฐานบางส่วนที่มีฐานภาชนะ แบน
เรียงตั้งพื้นได้สะดวกและมีขาตั้งอยู่บ้าง แต่ก็เห็นได้ว่าวิธีการปั้นแยกส่วน แล้วนำไป

ติดต่อกับตัวภาชนะที่มีก้นโค้งมนอีกทีหนึ่ง ก่อนที่จะนำไปเผา

ส่วนเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งทั่วไปจะมีฐานหรือก้นภาชนะแบนเรียบ เพราะใช้วิธีการปั้นขึ้นรูปด้วยการกดวางเนื้อดินบนอุปกรณ์ผิวหน้าเรียบ ซึ่งเรียกกันว่า เฝียน หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า แบนหมูน เนื่องจากทำด้วยไม้แผ่นกลม ตั้งบนหลักแกนจับหมุนได้ จึงทำให้ส่วนก้นภาชนะแบนเรียบ แตกต่างไปจากการปั้นด้วยวิธีการตีปิดหุ้มก้นภาชนะ

ในขั้นตอนการเผานั้น เนื้อดินที่ใช้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดา จะต้องผสมด้วยวัสดุที่เผาสุกแล้ว เพราะใช้เทคโนโลยีการเผาด้วยเตานอกแบบเปิดโล่ง ไม่สามารถควบคุมรักษาระดับความร้อนจากเชื้อเพลิงเผาได้ ทำให้ความร้อนปรับเปลี่ยนเร็ว และได้ความร้อนที่มีอุณหภูมิไม่สูงมากนัก เครื่องปั้นดินเผาจึงสุกแข็งตัวระดับหนึ่ง มีรูพรุนอยู่ภายในเนื้อเครื่องปั้นดินเผา จนทำให้มีอัตราการซึมของน้ำอยู่เสมอ

ส่วนการเผาเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งนั้น สามารถใช้ส่วนผสมเนื้อดินปนทรายหรือผสมทรายและวัสดุอื่นๆ ได้ เพราะใช้เทคโนโลยีการเผาด้วยเตาชุดและเตาก่อ ที่สามารถควบคุมอุณหภูมิความร้อนจากเชื้อเพลิงได้ตลอดเวลาตามความต้องการ จึงสามารถที่จะค่อยๆ เพิ่มความร้อนได้มากขึ้นเรื่อยๆ ตามสภาพคุณลักษณะของเนื้อดินและวัสดุส่วนผสมอื่นๆ ที่ใช้ ทำให้ภาชนะดินเผาชนิดนี้สุกในความร้อนสูงจนเนื้อแกร่งแข็งมากกว่าการเผา

ด้วยเตานอกแบบเปิดโล่ง ฉะนั้นเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งจึงมีรูปทรงภายในเนื้อไม่มากนัก เมื่อใช้เก็บรักษาสีที่เป็นน้ำ จึงมีอัตราการซึมออกน้อยกว่าเครื่องปั้นดินเผาแบบเนื้อดินธรรมดา และหากคุณภาพเนื้อดินทนความร้อนได้ดี ประกอบกับใช้ส่วนผสมวัสดุอื่นที่เหมาะสมมากขึ้น ก็จะทำให้แร่ธาตุบางอย่างหลอมละลายออกมาติดอยู่ที่ผิวเนื้อ จนกลายเป็นการเคลือบผิว ที่จะได้ทั้งประโยชน์ทางด้านความงาม และประโยชน์ใช้สอยไปพร้อมๆ กันด้วย

เตาก่อด้วยอิฐดินเหนียวทั้งหมดที่บ้านแม่พริก ตำบลวังใต้ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง (ภาพจาก เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของสยาม กรุงเทพฯ : บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย)

การแบ่งแรงงานในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา

อาจกล่าวได้ว่า ในสังคมเกษตรกรรมแบบยังชีพที่อยู่ติดที่นั้นมักจะมีการแบ่งแรงงานกันทำ และการแบ่งแรงงานกันทำ ย่อมจะทำให้มีโอกาสที่จะพัฒนาเทคโนโลยีที่จะใช้สร้างงานมากขึ้นได้มากกว่า ดังจะเห็นได้จากการแบ่งงานกันทำในระดับชุมชน ที่หมู่บ้านหนึ่งอาจจะผลิตเครื่องปั้นดินเผา อีกหมู่บ้านหนึ่งทอผ้า และหมู่บ้านอื่นๆ อาจจะทอเสื่อ ตีโลหะและหล่อโลหะ ฯลฯ แต่ขณะเดียวกันก็อาจจะผลิตหลายๆ อย่างพร้อมๆ กัน เพื่อยังชีพร่วมกันในชุมชนเดียวกันก็มีอยู่บ้าง

จากการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับลักษณะของเครื่องปั้นดินเผา และเครื่องมืออุปกรณ์ในการผลิต เปรียบเทียบกับที่ยังมีการผลิตในปัจจุบันพบว่า การผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดานั้น มีการแบ่งแรงงานในการผลิต โดยผู้หญิงจะมีหน้าที่ใน

การตีหม้อด้วยไม้ลาย ประกอบหินดูเป็นหลัก แต่งงานหนักอึ้งๆ คือซุดดิน แลกเปลี่ยน
จำหน่าย เป็นหน้าที่ของผู้ชาย และบางอย่างก็จะช่วยกันเท่าที่พอจะช่วยกันทำได้ เช่น
ในขั้นตอนขบวนการเผา

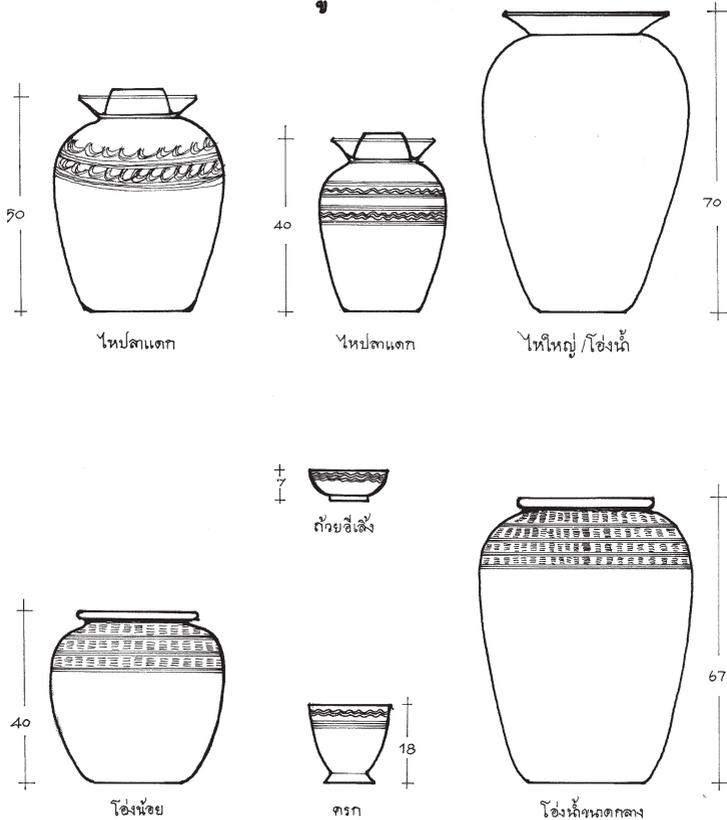
แต่การผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่ง ที่ต้องใช้ปั้นหมุนั้น กลับเป็นหน้าที่ของ
ผู้ชายเกือบทั้งหมด ตั้งแต่เตรียมวัสดุจนถึงการปั้นและเผา ตลอดจนการเตรียมเตาเผา
การหาเชื้อเพลิงและการแลกเปลี่ยนจำหน่าย

การแบ่งแรงงานในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาทั้งสองวิธีการ จากหน้าที่ของผู้หญิงมา
เป็นผู้ชายนี้ แม้จะยังไม่สามารถอธิบายได้ด้วยหลักฐานว่ามีมาแต่เมื่อใด และเพราะเหตุใด
อย่างแน่ชัดนักก็ตาม แต่ก็พอจะเห็นได้ว่าการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งนั้น ส่วนใหญ่จะ
มีขนาดใหญ่ เพื่อให้บรรจุได้ปริมาณมาก ต้องใช้ดินชั้นรูปที่ค่อนข้างแข็งจึงจะไม่ยุบตัวขณะ
ปั้นขึ้นรูป จึงจำเป็นต้องใช้กำลังแรงงานผู้ชายช่วยกันสองคน คือ คนหนึ่งทำหน้าที่เป็นช่าง
ปั้น อีกคนหนึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ช่วย (บ้านโพนบกเรียกคนทำหน้าที่นี้ว่า “แหล่ง”) คอยช่วย
หมุนแป้นและงานอื่นเล็กๆ น้อยๆ แต่ถ้าปั้นภาชนะบางอย่างขนาดเล็ก ก็สามารถทำได้โดย
ช่างปั้นเพียงคนเดียวได้นอกจากนี้การผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งหลายขั้นตอน ต้องใช้
กำลังแรงงานค่อนข้างหนักที่ต้องอาศัยแรงงานผู้ชายเป็นหลักเช่นกัน คือ ต้องตัดกันภาชนะ
ออกจากแป้นหมุน ยกภาชนะที่ปั้นและตัดกันแล้วออกไปฝั่งลม-ฝั่งแดด ซุดและก่อเตาเผา
เตรียมเชื้อเพลิงเผาที่เป็นท่อนไม้ขนาดใหญ่ นำภาชนะเข้าเตาเผา ตลอดจนการดูแล
เครื่องปั้นดินเผาในเตาและการนำออกจากเตา จนถึงการนำออกไปแลกเปลี่ยนจำหน่ายตาม
หมู่บ้านใกล้เคียงและในท้องถิ่นห่างไกล ที่ต้องค้างคืนตามรายทางเป็นเวลานานๆ เป็นต้น

การแพร่กระจายของเครื่องปั้นดินเผาแกร่งที่บ้านอีसान

เป็นที่น่าสังเกตว่าพื้นที่อันกว้างใหญ่ของภาคอีสาน 19 จังหวัด ในเขตแอ่งสกลนคร
และแอ่งโคราชนั้น มีแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดา เพื่อตอบสนองประโยชน์
ใช้สอยในชีวิตประจำวันทั่วไปกระจายทั่วไปหลายอำเภอของทุกจังหวัด แต่ทว่าก็มีแหล่งผลิต
เครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งที่สำคัญๆ อยู่เพียงไม่กี่มากนักดังกล่าวแล้ว ซึ่งก็สามารถผลิตสนอง
ความต้องการของชุมชนในอดีต ที่กระจายกันทั่วไปได้อย่างเหมาะสมตามสมควรแก่ความ
จำเป็นในพื้นที่ต่างๆ ตามเส้นทางคมนาคมทางบกและทางน้ำ

บ้านแห่ จ.น่าน อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

“บ้านโพนบก” อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ใกล้ริมแม่น้ำโขง เป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งแหล่งหนึ่งในเขตแอ่งสกลนคร ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งของบ้านโพนบกเป็นที่นิยมใช้สอยกันทั่วไปในเขตจังหวัดหนองคายมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแหล่งชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำโขง รวมทั้งชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำสงครามในเขตจังหวัดสกลนคร ซึ่งมีการจับปลาเอามาหมักทำปลาแดกไว้กิน แลกเปลี่ยนและขายกันมากมาตลอดจนทุกวันนี้ และยังแพร่หลายไปถึงเขตจังหวัดอุดรธานี เลย นครพนม และหากพิจารณาตามสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีการติดต่อกันมาแล้ว ก็น่าจะมีการแพร่กระจายเข้าไปในเขตดินแดนลาว ตอนกลางคือเวียงจันทน์และแถบใกล้เคียงด้วย

ทางตอนใต้ที่เอกภพานซึ่งเป็นแนวแบ่งเขตแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช จะมีแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งอีกแห่งหนึ่งคือ “บ้านกุดปลาข้าว” อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นแหล่งที่ผลิตเพื่อสนองความต้องการของชุมชนที่ตั้งกระจายกันอยู่ในบริเวณตอนกลางของภาคอีสานหลายจังหวัด โดยเส้นทางบกเป็นหลักคือ ภายในจังหวัดกาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ขอนแก่น รวมถึงเขตตอนใต้ของจังหวัดอุดรธานีและมียุคสมัยดินเผาต่าง ๆ บนภพพาน ในเขตจังหวัดสกลนคร มุกดาหาร ใช้สอยกันทั่วไปด้วยและน่าจะใช้สอยกันแพร่หลายไปถึงบริเวณตอนใต้ของจังหวัดนครพนม ตลอดถึงเขตตอนเหนือของจังหวัดยโสธรและบุรีรัมย์ อยู่บ้าง

สำหรับ “บ้านท่าไทร” อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานีนั้น เป็นแหล่งผลิตปั้นดินเผาเนื้อแกร่งสนองความต้องการของชุมชนทางด้านตะวันออกของภาคอีสานทั่วไป ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร ศรีสะเกษ รวมถึงบางส่วนของเขตตอนเหนือของจังหวัดสุรินทร์และเลยขึ้นไปถึงเขตจังหวัดมุกดาหาร ซึ่งเดิมเป็นส่วนหนึ่งทางตอนใต้ของจังหวัดนครพนมและน่าจะมีการใช้สอยกันไปถึงดินแดนประเทศลาวทางตอนใต้คือ แถบเมืองจำปาสัก และตอนบนบางส่วนของประเทศกัมพูชาด้วย

จะเห็นได้ว่า แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งที่บ้านท่าไทรนี้ มีเขตการกระจายตัวตามชุมชนต่างๆ ที่อยู่ตามริมแม่น้ำมูล ชีตอนล่างและลำน้ำสาขารวมทั้งชุมชนแถบริมแม่น้ำโขงสองฝั่งเป็นสำคัญ

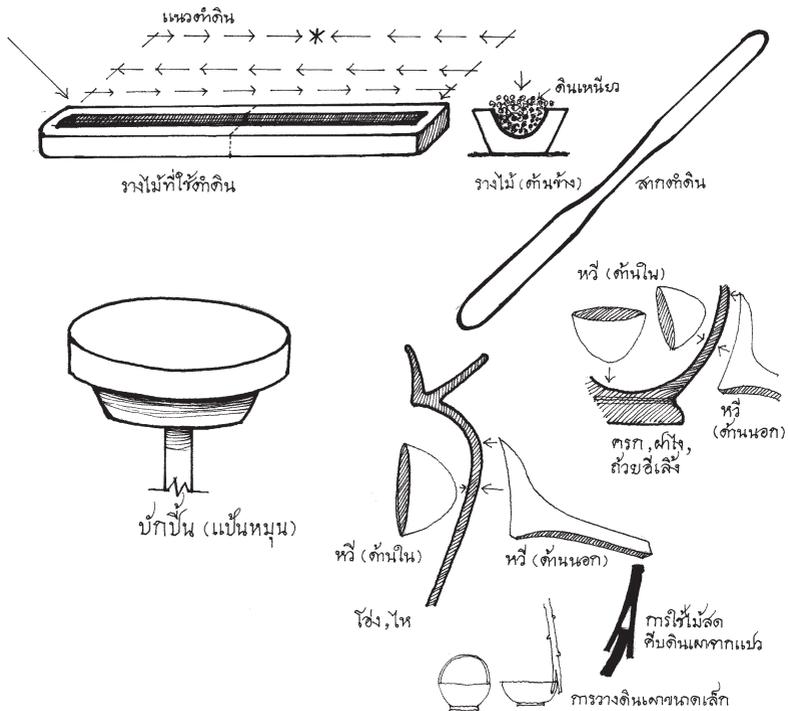
ส่วน “บ้านด่านเกวียน” อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา เป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งในบริเวณตอนใต้ของแอ่งโคราชและของภาคอีสานที่สนองความต้องการของชุมชนต่างๆ ในเขตจังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ บุรีรัมย์ รวมถึงบางส่วนของตอนใต้ของจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และบางพื้นที่ทางตะวันตกของจังหวัดสุรินทร์ และหากพิจารณาตามสภาพภูมิศาสตร์ที่มีการติดต่อกันกับบริเวณใกล้เคียงกับเขापัทธงชัย และเทือกเขาดงรัก (พนมดงรัก) แล้วก็น่าจะมีการแพร่กระจายการใช้สอยไปถึงเขตจังหวัดนครนายกปราจีนบุรีและในประเทศกัมพูชาด้วย

การเปลี่ยนแปลงและการสลายตัวของเครื่องปั้นดินเผาแกร่งพื้นบ้านอีสาน

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า ชุมชนต่างๆ ที่มีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งทั้งหมด สามารถผลิตภาชนะใช้สอยเพื่อตอบสนองการใช้ประโยชน์ตามความจำเป็นในชีวิตและสังคมของชาวอีสานในอดีตมาได้อย่างกว้างขวาง และครอบคลุมพื้นที่ชุมชนต่างๆ มาตลอด ตั้งแต่เมื่อมีการตั้งชุมชนอย่างค่อนข้างมั่นคงถาวรในระยะประมาณ 80-100 ปีเศษที่ผ่านมาหรือมากกว่า

ซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นการผลิตเพื่อตอบสนองการดำเนินชีวิตของชาวอีสานตามข้อจำกัดของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ตลอดจนสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในอดีตของอีสานได้ตามสมควรแก่อัตภาพที่อยู่อาศัยร่วมกันแบบสังคมยังชีพ ที่ต้องแก้ปัญหาและแสวงหาเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นหลักสำคัญ

แม้ว่าเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งที่มีการผลิตในภาคอีสาน จะมีลักษณะรูปแบบไม่หลากหลายเท่าเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดา ที่มีการผลิตกันทั่วไปในภาคอีสาน เพื่อตอบสนองใช้ประโยชน์ปรุงอาหารหลายรูปแบบวิธีการก็ตาม แต่เครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งก็มีข้อดีหลายอย่าง ทั้งในแง่ขนาดบรรจุ ความคงทนถาวร ฯลฯ ที่เป็นที่ต้องการของชุมชนต่างๆ มีความจำเป็นต้องใช้ เพื่อเก็บรักษาเครื่องบริโภคที่เป็นเครื่องปรุง และการเก็บถนอมอาหารหลายอย่างได้เป็นอย่างดี และดูเหมือนจะตีความว่าการใช้เครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดาที่มีการผลิตกระจายกันทั่วไปด้วย แต่เครื่องปั้นดินเผาทั้งสองชนิด ก็มีความจำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวอีสานควบคู่กันมาเสมอ

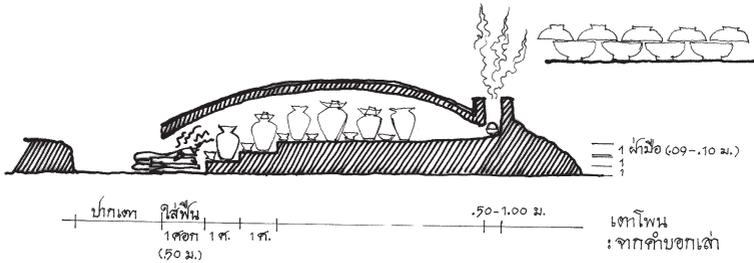
ต่อเมื่อสังคมทั่วไปมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีมากขึ้น มีการนำเทคโนโลยีต่างๆ มาใช้ในขบวนการผลิตเครื่องปั้นดินเผาขั้นตอนต่างๆ ตั้งแต่ส่วนที่ผสมเนื้อดินจนถึงการเคลือบอย่างหลากหลาย จนได้ผลิตภัณฑ์ที่มีสมบูรณ์พร้อมทั้งความสวยงาม ความคงทน ขนาดบรรจุ ฯลฯ ในลักษณะการผลิตเป็นธุรกิจอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ มีการส่งจำหน่ายทั้งภายในประเทศและส่งออกต่างประเทศ เช่น โรงงานผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่จังหวัดราชบุรี สมุทรสาคร สุโขทัย เชียงใหม่ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีใหม่ ที่นำมาใช้ในขบวนการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเป็นอุตสาหกรรมใหม่ดังกล่าว มีส่วนเป็นผลกระทบทำให้การผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งที่เคยรับใช้ชีวิตชาวอีสานในอดีต ต้องลดความสำคัญและมีความหมายต่อการดำรงชีวิตน้อยลง จนกระทั่งต้องค่อยๆ ลดปริมาณการผลิตลงเรื่อยๆ จนมีแนวโน้มว่าจะต้องปรับปรุงกระบวนการผลิต โดยการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้าไปใช้ตามกำลังความสามารถ และต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบผลิตภัณฑ์ ให้เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการของสังคมใหม่มากขึ้น ไม่เช่นนั้นนั้นก็คงจะผลิตกันต่อไปได้ยาก

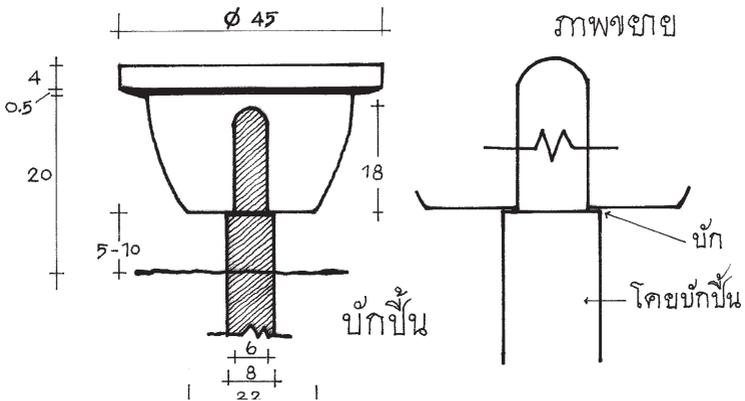
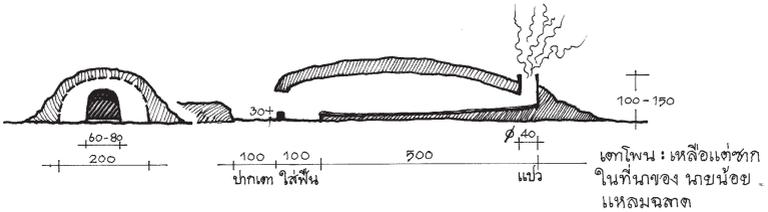
เพราะนอกจากปัญหาการเปลี่ยนแปลงของการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในลักษณะอุตสาหกรรมใหม่ดังกล่าวแล้ว การผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งในภาคอีสาน ยังต้องเผชิญกับปัญหาจรรยาบรรณการผลิตที่ต้องรอการปรับแก้และการพัฒนาอีกหลายอย่าง เช่น ปัญหาเชื้อเพลิงในการเผา แหล่งดินที่มีคุณภาพ ความรู้ในการผสมเนื้อดิน ตลอดจนปัญหาเรื่องตลาดจำหน่ายที่เป็นผลมาจากกระบวนอุตสาหกรรมใหม่ขยายตัวอย่างกว้างขวางรวดเร็ว เป็นต้น

ปัญหาต่างๆ หลายด้านที่แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งในภาคอีสานต้องเผชิญอยู่นี้ ดูเหมือนว่าจะมีบ้านโพนบก จังหวัดหนองคายเพียงแห่งเดียวเท่านั้น ที่ยังคงมีการผลิตแบบเดิมอยู่มากในระดับหนึ่ง เพราะชุมชนในแถบใกล้เคียงคือ หนองคาย ท่าบ่อศรีเชียงใหม่ ริมแม่น้ำโขง และชุมชนริมแม่น้ำสงคราม จังหวัดสกลนคร ยังต้องการให้ใหญ่และไหลปลาแตกไว้เก็บรักษาและถนอมอาหารอยู่มาก เนื่องจากผู้ใช้อย่างเห็นว่าเป็นหมักเก็บปลาแตกได้ดีกว่าโถงมังกรทั่วไป และขณะเดียวกันก็ยังมีการผลิตครอกอยู่มากด้วย เพราะแม้ว่าจะคงทนสู้ครกหินจากอ่างศิลาจังหวัดชลบุรี และที่อื่นๆ ไม่ได้ แต่ก็มีน้ำหนักพอสมควร ราคาถูกกว่าครกหินมาก พอหาซื้อและแลกเปลี่ยนได้ตามฐานะทางเศรษฐกิจของชาวอีสานในชนบททั่วไป

ส่วนที่บ้านท่าไห จังหวัดอุบลราชธานีและบ้านด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา นั้น มีการปรับปรุงโดยการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้าไปใช้กันมากขึ้น และมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของผลิตภัณฑ์ ให้เหมาะสมสอดคล้องตามความต้องการของสังคมใหม่อย่างหลากหลายมากมาย จนเกือบจะไม่เหลือเค้าการผลิตเพื่อตอบสนองใช้สอยของชุมชนชาวบ้านทั่วไป

บ้านหมุ่มน จ.หมุ่มน กิ่ง อ.เสียงขวัญ จ.ร้อยเอ็ด

อย่างแต่ก่อนแล้ว หลายครอบครัวที่บ้านท่าไหต้องเปลี่ยนมาผลิตเตาและปั้นเผาอิฐ ด้วยการเผาถลุงตามที่มีพ่อค้าในเมือง และบุคคลภายนอกสั่งทำมาแล้ว จนกระทั่งมีการตื่นตัวส่งเสริมให้ผลิตสิ่งของเครื่องใช้ ของที่ระลึก ตลอดจนเครื่องประดับตกแต่งร่างกายและตกแต่งสถาปัตยกรรมต่างๆ ซึ่งรวมทั้งที่บ้านด่านเกวียนด้วย

สำหรับที่บ้านกุดปลาเค้า จังหวัดกาฬสินธุ์นั้น ดูเหมือนว่าจะต้องเผชิญกับปัญหาเกือบทุกด้านดังกล่าวแล้ว รวมทั้งตลาดจำหน่ายและราคาการจำหน่าย ไม่คุ้มกับเวลาและแรงงานที่นำมาตลอดเวลา เพราะมีผลิตภัณฑ์จากระบบอุตสาหกรรมใหม่เข้ามาแทนที่ให้เลือกมากขึ้น จนกระทั่งชาวบ้านกุดปลาเค้าต้องลดการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งลงเรื่อยๆ ตั้งแต่หลังปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ต่างหันไปประกอบอาชีพทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักอยู่ก่อนแล้ว และขยับขยายจับจองที่ดินบนภูพาน หักล้างถางป่าเพื่อทำไร่มันสำปะหลังกันมากขึ้น เพราะเป็นอาชีพที่ทำรายได้ให้กับครอบครัวได้มากกว่าการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งที่เคยทำควบคู่มากับการทำนา แม้เพียงการรับจ้างทำไร่มันสำปะหลังก็ยิ่งได้มากกว่าซ้ำด้วย

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวบ้านกุดปลาเค้าย่อยๆ ลดละการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่ง เพื่อสนองประโยชน์ใช้สอยของชุมชนต่างๆ ในบริเวณตอนกลางภาคอีสานลงเรื่อยๆ จนกระทั่งต้องเลิกการผลิตไปในที่สุด เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2525 เหลือไว้แต่เพียงการสอนปฏิบัติในเชิงการอนุรักษ์ของวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) ในโรงเรียนบ้านกุดปลาเค้าที่อาจารย์เฉลิม กุตะแสง ซึ่งเป็นเชื้อสายชาวผู้ไทยพยายามจะรักษาไว้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

แต่ในที่สุดบ้านกุดปลาเค้ายกเลิกผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งกันอย่างสิ้นเชิงในปี พ.ศ. 2529 จนกระทั่งทุกวันนี้ เพราะไม่สามารถจะต้านกระแสการเปลี่ยนแปลงของการผลิตในระบบอุตสาหกรรมใหม่ได้

เตาถ่านที่บ้านโพนบก ตำบลชุมช้าง อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย (ภาพจาก เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของสยาม กรุงเทพฯ : บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย)

